

УДК 347.991(477)

Л. Г. Матвєєва
здобувач кафедри теорії держави і права ОНЮА,
викладач Одеського юридичного інституту
Національного університету внутрішніх справ

АКТИ ТЛУМАЧЕННЯ ПЛЕНУМУ ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Сучасний етап трансформації суспільних відносин на пострадянському просторі, в Україні зокрема, обумовлює необхідність вирішення проблеми юридичної чинності актів тлумачення Пленуму Верховного Суду України.

Це питання досить довгий час привертає увагу як вітчизняних вчених-правників, так і представників наукових кіл ближнього зарубіжжя. Так, деякі російські вчені, що займаються розробкою даної проблематики, зокрема Р. З. Лівшиць, В. М. Жуйков, відзначають, що роз'яснення Пленуму Верховного суду Російської Федерації мають загальний, не персоніфікований характер і підлягають загальному застосуванню відповідно до закону [1; 2]. Інші російські автори підтримують авторитетну думку В. С. Нерсесянца про те, що «суд не творить право, він тільки відправляє правосуддя,» тобто тільки застосовує його [3].

У вітчизняній юриспруденції також розгорнулася дискусія стосовно того, чи є роз'яснення Пленуму Верховного Суду України, що містяться в його постановках, джерелом права. Так, дослідженню цієї проблеми в галузі цивільно-правових і трудових правовідносин присвячені роботи В. Прокопенка. В. Навроцький розглядає це питання стосовно кримінального судочинства, при чому обидва автори відносять судову практику до джерел права [4; 5]. Протилежною є точка зору В. Тихого, який відзначає, що адміністративні акти (постанови) Пленумів Верховного Суду України і Вищого арбітражного суду України про практику застосування тих чи інших норм права не мають юридичної чинності для суддів та інших суб'єктів, а можуть розглядатися лише як поради, рекомендації, консультації [6].

Суддя Верховного Суду України Д. Д. Лілак звертає увагу на те, що у ст. 129 Конституції як один з найважливіших принципів судочинства визначається принцип законності, а судді при здійсненні правосуддя зобов'язані підкорятися тільки закону. У відповідності зі ст. 2. Закону України «Про судоустрій» задача суду полягає в здійсненні правосуддя на основах верховенства права, у зв'язку з чим зазначені норми Конституції і названого Закону є колізійними, оскільки перша підсилює залежність суду від закону, а друга може бути використана для «вільної суддівської правотворчості» [7].

М. В. Цвік, В. С. Смородинский вказують, що рішення Верховного Суду України та Вищого господарського суду України на сучасному етапі мають найвищий авторитет, оскільки знання змісту цих актів, повага до них і впевненість в їхній обґрунтованості повинні спонукати нижчестоящі суди враховувати їх при прийнятті власних рішень. «Ця практика фактично має характер правової

нормативності, в її розвитку вбачаються певні елементи формування в майбутньому судових прецедентів» [8].

Метою нашого дослідження є визначення місця і значення інтерпретаційних актів Пленуму Верховного Суду України в період трансформації правової системи сучасної України.

Створення і утвердження судової влади як самостійної, поряд із законодавчою і виконавчою владою, можна з повним правом віднести до одного з найважливіших досягнень української державності. Формуванню сучасного праворозуміння й ефективного правозастосування покликана сприяти інтерпретаційна діяльність вищого судового органа — Верховного Суду України. Повноваження Верховного Суду України визначені гл. 8 Закону України від 7 лютого 2002 р. «Про судоустрій України». У відповідності зі ст. 47 цього закону Верховний Суд України наділений правом давати роз'яснення з питань застосування законодавства на основі узагальнення судової практики й аналізу судової статистики і тим самим забезпечувати її правильність і єдність [9]. У зв'язку з прийняттям 28 червня 1996 р. Конституції України та 7 лютого 2002 р. вищезгаданого закону в повноваженнях Пленуму відбулися серйозні зміни: Пленум припинив розгляд судових рішень у порядку нагляду. У той же час важливими залишаються його повноваження по дачі роз'яснень судам загальної юрисдикції з питань застосування законодавства (п. 6 ч. 2 ст. 55 Закону «Про судоустрій України»).

У цьому напрямку за останні роки Пленумом Верховного Суду України здійснена величезна робота. У той же час ряд постанов Пленуму вимагає внесення змін і доповнень, викликаних змінами в законодавстві та формуванням нової судової практики. Деякі роз'яснення Пленуму Верховного Суду України застаріли, тому існує потреба в розробці і прийнятті нових. Насамперед, це стосується питань розгляду справ в апеляційному і касаційному порядку. У цілому перегляду підлягають кілька десятків діючих постанов. Так, наприклад, у зв'язку з введенням у дію з 1 вересня 2001 р. нового Кримінального кодексу України, 7 лютого 2003 р. була прийнята постанова № 2 Пленума Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я особистості», а постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 квітня 1994 р. № 1 «Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я людини» визнана такою, що втратила дію.

Закон України «Про судоустрій України» (2002) зберіг право Верховного Суду України давати роз'яснення з питань практики судів загальної юрисдикції, однак без указівки на те, що вони є «керівними» (ст. 47). У результаті чого останнім часом висловлюються численні судження про необов'язковість роз'яснень Пленуму Верховного Суду України, натомість пропонується розглядати їх лише як рекомендації. Ці пропозиції применшують роль Верховного Суду України, обмежують його можливості впливати на формування судової практики, на стан правосуддя і положення справ у системі органів судової влади. Тим часом судова практика вимагає посилення ролі Верховного Суду України для того, щоб забезпечити ефективний судовий нагляд за діяльністю

судів загальної юрисдикції, належне застосування на всій території України законодавства і захист прав зацікавлених осіб. Думається, що підхід до актів Конституційного Суду і Верховного Суду повинен бути однаковий, виходячи з того, що Конституція визначає рівне положення цих судів — жоден з них не є стосовно іншого вищою інстанцією і жоден не може переглядати рішення іншого. Тому Конституція України не перешкоджає визнанню роз'яснень Пленуму Верховного Суду України з питань судової практики як загальнообов'язкових без якого-небудь додаткового законодавчого підтвердження.

У роз'ясненнях, які містяться в постановах Пленуму Верховного Суду України, виражена аргументована позиція вищого органа судової влади з актуальних чи спірних питань, складності у вирішення яких нерідко пов'язані з неоднаковим їхнім розумінням і трактуванням при здійсненні правосуддя. Постанови Пленуму Верховного Суду України є найважливішою складовою вітчизняної правової системи і заперечувати їхнє значення при вирішенні колізій у правозастосовчій практиці буде серйозною помилкою. Прийняттю кожної постанови Пленуму у Верховному Суді передують глибоке пророблення винесеної на обговорення проблеми з аналізом і узагальненням судової практики і діючого законодавства. Майже кожна постанова Пленуму Верховного Суду містить предметний огляд судової практики по порушеному питанню, аналіз найбільш розповсюджених судових помилок, відступів від закону, обумовлених неправильним його розумінням і застосуванням.

Постанови Пленуму Верховного Суду України, у яких містяться роз'яснення про застосування норм права, мають обов'язковий характер, оскільки це акти офіційного тлумачення, спрямовані на виконання функціональних задач вищого судового органа України. Постанови Пленуму Верховного Суду України, що містять роз'яснення з питань судової практики, відіграють важливу роль у системі стримань і противаг, пов'язаних з реалізацією принципу поділу влади. Тому є підстави вважати невиправданим при значному підвищенні ролі суду зводити до рекомендацій значення актів вищого судового органа з цивільних, кримінальних, адміністративних та інших справ, підсудних судам загальної юрисдикції, яким з огляду на ст. 125 Конституції України є Верховний Суд України.

Зазначимо, що інтерпретаційна діяльність Верховного Суду України тісно пов'язана з розглядом проектів законодавчих актів у Верховній Раді, Кабінеті Міністрів України, оскільки прийняття відповідних законів і підзаконних актів пов'язане з необхідністю виявлення і подолання прогалин у законодавстві, від чого залежать результати роботи судів усіх ланок.

Конституція України значно підвищила статус судів, розширила їхні повноваження і поклала на них завдання забезпечення захисту прав і свобод людини і громадянина. Між тим, виконати цю задачу судам досить складно, оскільки в правовій системі України зберігається безліч прогалин, а також існують колізії, що утрудняють забезпечення громадянських прав і свобод.

Як приклад, можна розглянути ситуацію, що склалася навколо прийняття законів «Про власність», «Про приватизацію державного житлового фонду», «Про сільське (фермерське) господарство». Після їх прийняття між громадя-

нами і державою, громадянами і колективними підприємствами стали виникати нові відносини, а відповідно — суперечки і позови, що потребували негайного роз'яснення з питань застосування цього законодавства при розгляді судових справ. Після узагальнення практики Пленум прийняв постанову від 22 грудня 1995 р. «Про судову практику у справах за позовами про захист права приватної власності» [10]. У даній постанові визначено, з яких позовів здійснюється судовий захист права приватної власності громадян, що являються об'єктами приватної власності громадян, як саме повинні вирішуватися ті чи інші суперечки, що виникають при володінні, користуванні та розпорядженні майном. Зазначено, що при рішенні суперечок права власності на житловий будинок, на квартиру в житлово-будівельному чи житловому кооперативі, на інші будівлі судам необхідно виходити з роз'яснень, що дані Пленумом Верховного Суду України у відповідних постановах з цих питань, зокрема у постанові від 6 жовтня 1991 р. «Про практику застосування судами законодавства, що регулює право приватної власності громадян на житловий будинок». У 1995 р. була прийнята постанова «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди», де роз'яснено, що під моральною шкодою варто розуміти витрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб [11].

Виятково важливе значення для судової практики має постанова від 7 липня 1995 р. «Про застосування законодавства, що забезпечує підозрюваному, обвинувачуваному, підсудному права на захист». У ній, по суті, Пленум регламентував права затриманого, підозрюваного, обвинувачуваного і підсудного, звернувши увагу судів, правоохоронних органів на неприпустимість їх порушення і роз'яснив порядок та правила захисту таких осіб [12].

З метою забезпечення фактичної дії Конституції України Пленум Верховного Суду України 1 листопада 1996 р. прийняв постанову № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя», що дає роз'яснення з питань безпосереднього застосування судами Конституції України з метою забезпечення надійного захисту прав і свобод людини і громадянина. У ній, виходячи з того, що Конституція має найвищу юридичну чинність, а її норми є нормами прямої дії, Пленум акцентував увагу суддів на гарантоване Конституцією право кожної людини на звертання до суду за захистом своїх конституційних прав і свобод. Було сформульоване положення про те, що суди зобов'язані по кожній справі оцінювати зміст закону чи іншого нормативного акта на предмет відповідності його Конституції, і у всіх необхідних випадках (коли закон суперечить Конституції, існує прогалина у галузевому законодавстві і т. п.) застосовувати Конституцію як акт прямої дії. У постанові Пленум роз'яснив, що закони, прийняті до вступу в дію Конституції, є діючими, визначив процедуру їх застосування при розгляді цивільних і кримінальних справ, справ про адміністративні правопорушення, забезпечуючи, таким чином, надійний захист прав людини і громадянина. Пленумом також визначено, що згідно з ч. 6 ст. 41 Конституції конфіскація майна, у тому числі й у справах про адміністративні

правопорушення, може бути застосована винятково за рішенням суду. У постанові також наголошується, що суддям при розгляді трудових суперечок варто завжди мати на увазі, що відповідно до ч. 3 ст. 43 Конституції використання примусової праці заборонено. У зв'язку з цим не можуть застосовуватися як такі, що суперечать Конституції, правила статей 32-34 КЗоТ, відомчі положення чи статuti про дисципліну, які передбачають можливість тимчасового переведення працівника без його згоди в порядку дисциплінарного стягнення, у випадку виробничої необхідності або простою (п. 12). Це положення, по суті, означає створення нової норми. Значення такого роз'яснення важко переоцінити. Визнання ж цієї постанови необов'язковою для судів призвело б, власне кажучи, до обмеження дії Конституції [13].

Законодавець наділив судові органи правом давати роз'яснення щодо положень, які не відображені або нечітко відображені в чинному законодавстві. Так, велике значення для застосування законодавства про трудовий договір має постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 1992 р. № 9 «Про практику розгляду судами трудових суперечок». У ній розтлумачується поняття переведення на іншу роботу, яким вважається доручення працівникові роботи, що не відповідає спеціальності, кваліфікації чи посади, визначеній трудовим договором (п. 31) [14]. Пунктом 24 визначено, що прогулом без поважних причин визнається відсутність працівника на роботі як протягом усього робочого дня, так і більше трьох годин безперервно або сумарно протягом робочого дня без поважних причин [15]. У постанові також визначено й багато інших важливих положень.

Таким чином, вищенаведені приклади доводять, що постанови Пленуму Верховного Суду, які роз'яснюють питання судової практики, заповнюють істотні прогалини в законодавстві і є, по суті, джерелами права, основою для вирішення судами багатьох справ. Роз'яснення Пленуму Верховного Суду України, формально не створюючи нових норм права, разом з тим фактично мають обов'язкову силу. Практичне значення роз'яснень Пленуму Верховного Суду України і ступінь їхньої юридичної чинності обумовлені тим, що інтерпретаційні акти Верховного Суду України являють собою обнародування його офіційної позиції зі складних та важливих питань судової практики, що значно полегшує роботу судів загальної юрисдикції й одночасно означає для них обов'язок дотримуватись цих роз'яснень. Видання інтерпретаційних актів Верховним Судом України — це одночасно відповідальність судової влади в справі узгодження правового регулювання і забезпечення ефективного розгляду справ у суді.

Література

1. Лившиц Р. З. Судебная практика как источник права // Судебная практика как источник права. — М., 1997. — С. 3-9.
2. Жуйков В. М. К вопросу о судебной практике как источнике права // Судебная практика как источник права. — М.: Юристъ, 2000. — С. 78-91.
3. Нерсесянц В. С. Суд не законодательствует и не управляет, а применяет право // Судебная практика как источник права. — М., 1997. — С. 38-39.

4. Прокопенко В. Чи є постанови Пленуму Верховного Суду України джерелом права? // Юридичний вісник України. — 2001. — 25–31 січ. — С. 3.
5. Навроцький В. О. Значення судової практики і прецеденту для кримінально-правової кваліфікації // Вісник Верховного Суду України. — 2000. — № 6. — С. 49–51.
6. Тихий В. Правотлумачення Конституційним Судом України та правова природа його рішень // Вісник Конституційного Суду України. — 2001. — № 1. — С. 62–71.
7. Лилак Д. Д. Судочинство і проблеми суддівської правотворчості // Вісник Верховного Суду України. — 2003. — № 3 (37). — С. 63–68.
8. Цвик М. В., Смородицкий В. С. О судебной практике // Проблемы законности. — 1999. — № 40. — С. 8.
9. Жуковский А. Г. Закон Украины «О судостроительстве Украины»: Комментарий / Под ред. Е. Л. Стрельцова. — Х.: Одиссей, 2003. — С. 88.
10. Постанови Пленуму Верховного Суду України (1963-2000): Офіц. вид.: У 2 т. / За заг. ред. В. Ф. Бойка. — К.: А.С.К., 2000. — Т. 1. — С. 92.
11. Там само. — С. 80.
12. Там само. — Т. 2. — С. 292.
13. Там само. — Т. 1. — С. 23–28.
14. Там само. — С. 206.
13. Там само. — С. 204.

УДК: 340.12-057.36 (477)

С. М. Скуріхін

старший викладач кафедри військової підготовки ОНЮА

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Рішення соціально-економічних проблем в Україні не можливе без стабільного законодавства, законності та правопорядку. Однією з основних причин кризової ситуації в правовій сфері сьогодні є відсутність у суспільстві розвинутої правової культури і правового світогляду. Вважається, що для східнослов'янської правової сім'ї характерна нерозвинена масова правосвідомість у порівнянні з правосвідомістю західних цивілізацій. Правовий нігілізм при цьому має глибоке історичне коріння [1]. Навіть у даний час деякі вчені продовжують виражати зневажливе відношення до права. На найнижчу ступінь громадського життя поставив право О. Солженіцин. Право, на його думку, не має моральної цінності, а «суспільство, у якому немає інших важелів, крім юридичних, не гідно людини» [2].

Побудова правової держави не можлива в умовах нігілістичного відношення до права, а перебороти цей бар'єр можливо тільки шляхом підвищення правової свідомості і правової культури. Саме тому теоретичну і практичну значимість здобувають питання правового виховання населення.

Збройним Силам властиві ті ж хвороби, що і всьому суспільству. Однак армія виділяється із загальної структури держави своїми специфічними ознаками і функціями. Наявність озброєння і готовність, у разі потреби, його застосувати — характерна риса Збройних Сил, що висуває особливі вимоги до військовослужбовців. Одна з актуальних проблем армії — підвищення рівня правосвідомості та правової культури.